

IZAZOVI ŽENSKOG PREDUZETNIŠTVA U CRNOJ GORI
CHALLENGE OF WOMENS ENTREPRENEURSHIP IN MONTENEGRO

Edita Dautović¹
Marija Jabnković²

JEL Classification: O10; M13

Review

Primljeno / Received: April 15, 2014

Prihvaćeno / Accepted: May 28, 2014

Apstrakt

Poslednje dvije decenije razvoj preduzetništva donosi obilje krupnih promjena koje su se desile suda u svijetu. Nosioi ekonomskog razvoja su preduzetnici koji svoj kvalitet i uspješnost manifestuju konkurentnošću i poboljšanjem tržišne pozicije. Preduzetništvo je ključni elemenat potencijala za rast i razvoj svake zemlje, i u Evropskoj uniji je prepoznato kao glavni pokretač moderne i dinamične privrede koja je zasnovana na znanju. Uprkos tome, širom Evrope, pa i u Crnoj Gori, preduzetnički potencijal žena je velikim delom neiskorišćen ili nedovoljno razvijen. Cilj rada je da se utvrdi zašto preduzetnički potencijal žena u Crnoj Gori je velikim delom neiskorišćen ili nedovoljno razvijen.

Ključne riječi: *preduzetnica, fenomen ženskog preduzetništva, participacija žena u biznisu, rodna nejednakost*

Abstract

The last two decades of the development of entrepreneurship brings plenty of big changes that have taken place all over the world. Bearers of economic development are entrepreneurs that their quality and the performance of external manifest by competitiveness and improving market position. Entrepreneurship is a key element of the potential for growth and development of each country, and the European Union has recognized it as a key driver of modern and dynamic economy, which is based on knowledge. Nevertheless, across Europe and Montenegro, entrepreneurial potential of women is largely untapped or underdeveloped. The aim of this paper is to find out why the entrepreneurial potential of women in Montenegro is largely untapped or underdeveloped.

Keywords: *entrepreneurs, women entrepreneurship, women in business, gender inequality*

¹ Udruženje preduzetnica Crne Gore.

² Univerzitet Mediteran.

1. UVOD

Na osnovu iskustva razvijenih zemalja, može se zaključiti da su žene preduzetnici bitni resurs privrednog razvoja. Studije, razne ankete i analize pružaju uvid da poslije Drugog svjetskog rata društveni položaj žena u Crnoj Gori se počeo značajno poboljšavati. Žene su počele da stiču ista prava kao i muškarci, što se odrazilo i na njihov ulazak u poslovni svijet koji je do tada bio rezervisan samo za »jači pol«. Međutim, ni danas nisu ukinute sve predrasude koje postoje kada se govori o ženama preduzeticama i rezultatima koje one mogu ostvariti u poslovnom svijetu. I dalje se žene u Crnoj Gori suočavaju s mnogim preprekama vezanim za tradicionalne rodne uloge što utiče na njihove ekonomske mogućnosti. Ženi je jako teško mijenjati već utvrđene modele društva koji favorizuju ulogu muškarca u poslovnom svijetu, a sem toga ona ne dobija ni podršku okruženja u kojem živi upravo zbog tradicionalnih i patrijarhalnih odnosa.

U Crnoj Gori još uvijek su dominantni stereotipi o ulozi polova, tradicionalna i zastarjela vjerovanja o tome koju vrstu posla trebaju obavljati žene, a koju vrstu posla muškarci. Po pravilu, ženama je uvijek davana neka manje istaknuta funkcija i time im je bilo onemogućeno da pokažu svoje talente u poslovnom svijetu. Umjesto toga, njihova uloga je bila marginalizovana i bilo im je onemogućeno da učestvuju u procesu donošenja odluka. I pored raznovrsnih prepreka za razvoj ženskog preduzetništva, osjeća se napredak.

Preduzetništvo pruža šanse i inovativnim ženama da na izvanredan način afirmišu svoje poslovne sposobnosti. Brojni su sektori preduzetničkog stvaralaštva gdje su žene, zbog prirode poslova i zahtjeva klijenata, pogodnije za obavljanje preduzetničkih zadataka od muškaraca. Posebno je to sfera usluga (tzv. »tercijalni sektor«), a takođe to su i specifične oblasti proizvodnje namjenjene ženskim mušterijama i ženskoj publici. Imajući u vidu da u ekonomski razvijenim zemljama svijeta žene u maloprodaji i uslugama troše skoro 2/3 raspoloživog dohotka, jasno je kakav je to moćan tržišni potencijal koji se ne smije zanemariti.

Nadamo se da će ovaj rad pomoći donosiocima mjera za razvoj ženskog preduzetništva da bolje razumeju ulogu, karakteristike i iskustva žena preduzetnica i da će predstavljati osnovu za prilagođavanja u planiranju i sprovođenju politika usmjerenih na poboljšanje učešća i izgleda žena u procesu preduzetništva. Takođe se nadamo da će se istraživanja ovog tipa redovno sprovoditi u budućnosti i da će služiti kao važan instrument u planiranju mera podrške preduzetništvu.

2. AMBIJENT ZA RAZVOJ ŽENSKOG PREDUZETNIŠTVA U CRNOJ GORI

Preduzetništvo nije samo pokretačka snaga stvaranja novih radnih mjesta, unapređenja konkurentnosti i ekonomskog rasta već ono, takođe, doprinosi ličnom usavršavanju i samoispunjenju, kao i ostvarivanju socijalnih ciljeva. Upravo tajna preduzetničke revolucije leži u značaju preduzetništva koji se, u skladu sa svojom

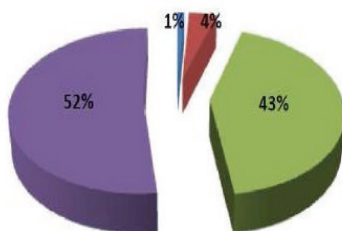
prirodom, može razmatrati sa ličnog, nacionalnog, globalnog nivoa i ono se permanentno mijenja i razvija.

Mikro, mala i srednja preduzeća (MSP) u privatnom vlasništvu su ključna za razvoj konkurentnog privatnog sektora u Evropskoj Uniji. MSP i Evropskoj Uniji čine 99% svih aktivnih preduzeća, generišu 70% ukupnog prometa i učestvuju sa 60% u BDP-u EU³. Dakle, dinamičan i vitalan sektor MSP je u stanju da obezbijedi značajan doprinos ekonomskom rastu i prosperitetu.

U regionu i u Crnoj Gori se sve više govori o podršci države preduzetništvu, racionalizaciji propisa i procedura, različitim tijelima i agencijama koje postoje u svrhu podrške i podsticanja preduzetništva i unapređenju ambijenta.

Novo Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća za period od 2007. do 2010. godine Crne Gore, predviđa otvaranje novih biznis inkubatora, kao i inicijative za formiranje klastera, naučnog parka i uvođenje specifičnih modela finansiranja, kao što preduzenički kapital (venture capital) i biznis anđeli. Implementacijom ovih modela stvara se nov biznis ambijent u Crnoj Gori, koji bi trebao da pomogne dalji razvoj preduzetništva uključujući žensko. Politika razvoja MSP u Crnoj Gori je definisana Strategijom razvoja malih i srednjih preduzeda (2011 – 2015). Strategija prepoznaje da budući ekonomski rast u Crnoj Gori značajno zavisi od konkurentnog sektora MSP i naglašava viziju Crne Gore sa razvijenom tržišnom ekonomijom, sa konkurentnim sektorom MSP koji prihvata koncept razvoja preduzetničke ekonomije zasnovane na znanjima. Tako, 2009. godine na MSP je bilo ukupno 48% svih institucija, od čega su 43% bila mikro, 4% mala i 1% srednja preduzeda (Slika br. 1).

Grafik br. 1: Odnos malih i srednjih preduzeda u ukupnom broju preduzeda u Crnoj Gori (2009)

Izvor: Studija izvodljivosti za razvoj Naučno-tehnološkog parka u Crnoj Gori

U ovom trenutku (2015) postoji oko 16.000 preduzeća koja su aktivna u privatnom sektoru i na koja otpada 61,7% od ukupnog procenta zaposlenosti i 31% od ukupnog udjela u izvozu. Proteklih godina, primjetan je napredak u razvoju inicijative za podršku MSP koja je usmjerena na inovacije (inkubatori, klasteri, finansij-

³ EUROSTAT

ska podrška za inovativne projekte, finansijska podrška za poboljšanje poslovanja). Implementacija Strategije razvoja malih i srednjih preduzeća za period od 2007 – 2011. godine rezultirala je povećanjem broja MSP za 32,2% i broja zaposlenih za 23,4%. Uz to, Direkcija za mala i srednja preduzeda, iz Ministarstva ekonomije, uspostavila je vaučer šeme i postavila sljedeće ciljeve u skladu sa ciljevima Strategije koji se odnose na poboljšanje poslovnog okruženja i jačanje konkurentnosti MSP, promovisanje preduzetništva i pružanje podrške novim preduzećima:

- Povećanje broja MSP za 25%;
- Povećanje broja zaposlenih u MSP za 17%; i
- Povećanje doprinosa MSP ukupnom izvozu za 35%, do 2015. godine.

Izveštaj o činjeničnom stanju u okviru Evropskog zakona o malom preduzetništvu za 2012⁴ navodi da se sektor malih i srednjih preduzeća u Crnoj Gori pozitivno razvija, što za rezultat ima učinak koji dostiže EU prosjek.

Iznenadjujući je pokazatelj istraživanje Udruženja preduzetnica Crne Gore iz 2014 da samo 14,8% roditelja bi željeli da njihova djeca rade u privatnom poslovnom preduzeću. 15,3% Crnogoraca vjeruju da je njihova odgovornost da se obezbijede za sebe, kao i za svoju djecu kao privatnik, preduzetnik. Većina (64%) bi radije radili u javnom sektoru sa znatno nižim zaradama (\$ 450), nego u privatnom sektoru sa većim platama (\$ 750). Samo polovina zaposlenih rade posao za koji su obrazovani, ali manje od 5% smatra da je potrebna obuka da bi mogli da se nose sa svojim radnim obavezama.

3. NIVO RAZVOJA ŽENSKOG PREDUZETNIŠTVA U CRNOJ GORI

Žene su premalo uključene u politički, društveni, preduzetnički i ekonomski život Crne Gore, iako posjeduju važna znanja i značajne vrijednosti. Sa samo 13,6% žena parlamentaraca, Crna Gora zauzima 99. mjesto među zemljama svijeta, gdje je prosječna zastupljenost 19,6%. U sferi preduzetništva, žene su još siromašnije. Uprkos činjenici u Crnoj Gori da su obrazovanije od muškaraca⁵.

Položaj žena na tržištu rada u Crnoj Gori od ranih devedesetih godina dvadesetog vijeka se pogoršao. Stope ekonomske aktivnosti su se smanjile za cjelokupno stanovništvo, ali je dio ženske populacije naročito ugrožen. Crna Gora ima veliki problem sa smanjenjem učešća žena na tržištu rada (tj. sa visokom stopom neaktivnih žena), te je u ovom trenutku aktivno tek oko 46,20% žena, što spada među najlošije pokazatelje u Evropi (nejednakost na tržištu rada i to prvenstveno lošije mogućnosti za zapošljavanje i napredovanje na poslu, dvostruko opterećenje žena na poslu i kod kuće). Stopa zaposlenosti žena u Crnoj Gori je takođe vrlo niska, manje od 40% zaposlenih čine žene. Poteškoće sa kojima se žene suočavaju su usko

⁴ Evropska komisija, SBA Izveštaj o činjeničnom stanju 2012, Crna Gora.

⁵ Istraživanja UNDP »Ljudi su stvarno bogastvo zemlje«, kako je Crna Gora bogata, ljudski capital Crne Gore.

povezane s statusom žena u porodici. Tradicionalno shvatanje uloge žene kao majke i domaćice koči njeno značajnije angažovanje u poslovnom smislu. Indikativno je da značajan dio nezaposlenih žena u Crnoj Gori izražava zabrinutost za mogućnost brige o domaćinstvu ukoliko bi se zaposlile. O nepovoljniji položaja žena u Crnoj Gori na tržištu rada svjedoče podaci prema kojima je 46,63% žena (u odnosu na 57,6% muškaraca) ekonomski aktivno; 37,6% žena (u odnosu na 47,1% muškaraca) je zaposleno, dok je stopa nezaposlenosti žena nešto veća u odnosu na stopu nezaposlenosti kod muškaraca⁶. Prosječne zarade žena u Crnoj Gori na kraju septembra 2014 godine iznosile 659 eura, što je 100 eura manje u odnosu na plate muškaraca⁷.

Udio žena među samozaposlenima je takođe veoma nizak 9.6%, za razliku od Austrije (33,9%), Bugarske (37,7%), Estonije (35%), Francuske (28%), Islanda (21%), Italije (24%), Litvanije (31,3%), Njemačke (31%), Mađarske (30%) Švedska (26%), Srbija (25%), Poljska (35%). U Južnoj Koreji žene su vlasnice i rukovode 36% svih firmi. U Velikoj Britaniji 26% od ukupnog broja preduzetnika su žene, a 38% u Sjedinjenim Američkim Državama. U Švedskoj od novih biznisa žene pokreću 28% preduzeća. U Kanadi i Njemačkoj postoji više od milion preduzetnica. Od 80-ih godina, broj žena preduzetnica u svijetu znajno raste, posebno u zemljama u razvoju i ruralnim područjima⁸.

U Crnoj Gori po Monstatu u prvoj polovini 2011. godini, od ukupnog broja aktivnih poslovnih subjekata u kojima su nosioci vlasništva muškarci bilo je 19 102 (90,4%), a poslovnih subjekata u kojima su nosioci vlasništva žene bilo je 2 025 (9,6%).

Najveće učešće aktivnih poslovnih subjekata koji se nalaze u vlasništvu žena je u oblastima socijalne zaštite (38,5%), zapošljavanja (22,2%), reklamiranja i istraživanja tržišta (21,5%) i čišćenja životne sredine (33,3%). Zatim slijede zdravstvena zaštita (20,8%), socijalna zaštita sa smještajem (20%), pomoćne aktivnosti u finansijskim uslugama i osiguranju (22%), ostale lične uslužne djelatnosti (16,3%) i 14,6% poslovanje nekretninama⁹.

Nedovoljan nivo razvoja ženskog preduzetništva se dijelom može opravdati regulativom u oblasti rodnog zakonodavstva (porodiljsko odsustvo u trajanju od godinu dana, izostanak prakse da se žene zaposle sa skraćenim radnim vremenom, kao i nedostatak adekvatnih kapaciteta za predškolsko obrazovanje djece što majke često navodi da radije ostaju kod kuće sa djecom). I pored toga, tržište rada nema posebnu regulativu koja bi dala prednost rješavanju problema zapošljavanja žena. Dodatno, prema podacima, svega 6% žena ima nekretninu na svoje ime, što je

⁶ EUROSTAT, Eu Labour Force Survey Principal Results 2010, Statistics focus, 13/2010.

⁷ Monstat prva polovina 2011.godine.

⁸ EUROSTAT, Eu Labour Force Survey Principal Results 2010, Statistics focus, 13/2010.

⁹ Monstat prva polovina 2011.godine.

dodatno ograničenje ukoliko se prijavljuje za bankarski zajam ili mikro-kredit, s obzirom da ne može da ponudi adekvatnu garanciju.

Napravljen je, ipak, značajan progres zadnjih 20-30 godina, kada su žene u Crnoj Gori intenzivnije radile na svojoj emancipaciji. To je dobilo zamah toliko da su sada u prilici da postavljaju pitanje šta im je preče-karijera ili brak, odnosno kako da ostvare oboje. Ranije je obično muškarac bio taj koji zarađuje i donosi novac kući, pa se pitanje karijere žene nije ni postavljalo. Tek kada su žene počele da se školuju, shvatile su da mogu biti uspješne i na drugim poljima, a ne samo u kući kao idealne domaćice, supruge i majke, pa su počele da traže mjesto i u tzv. »društvenom životu«. Današnji svijet je ustrojen po muškim pravilima, jer ženske osobe koje rade trpe pritisak da budu efikasne i stalno prisutne, što im ograničava vrijeme da se bave nekim privatnim sadržajima. A opet kada su u braku i imaju dijete one su statusno rangirane više, odnosno zavisi od socijalnog sloja kome pripadate. Da li je neka žena udata ili ne, ne igra nikakvu ulogu za njeno društveno priznavanje. Ipak, u istraživanju Udruženja preduzetnica Crne Gore, sve ispitanice su napisale da preporučuju da treba da se udaju i stvaraju porodice¹⁰.

3. CILJEVI RAZVOJA ŽENSKOG PREDUZETNIŠTVA U CRNOJ GORI

Žensko preduzetništvo smatra se neiskorišćen izvor ekonomskog rasta i razvoja u Crnoj Gori. Ono što je izvjesno jeste da vrijeme ženskog preduzetništva tek dolazi i to sa perspektivom rastućeg udjela u privatnom preduzetništvu, a samim tim i ekonomskom rastu. Ovo tim prije što je žensko preduzetništvo nastalo na zdravim osnovama, motivisano, uglavnom, premošćavanjem situacija kao što su otkazi, gubitak posla usled »tehnološkog viška« i sl. Zbog toga ženski biznis nema »repova« koji često idu uz veliki broj privatnih firmi na ovom prostoru i zato ima veliku šansu da opstane i da se uspješno integriše u nove tržišne strukture koje su u nastajanju na putu Crne Gore ka Evropskoj Uniji.

Permanentno praćenje i analiza poslovanja obezbjeđuje razumijevanje i značaj ženskog preduzetništva u privredi (rodni odnosi, uporedne analize). Razvojem svojih preduzeća žene postaju značajne u nacionalnoj privredi dok ekonomija zemlje izvlači dobit iz smanjenog siromaštva, smanjenja nezaposlenosti i privrednog rasta. Prednost je u dijeljenju mišljenja i znanja putem međusobnih interakcija i odnosa. U poslu je danas fleksibilnost i prilagodljivost prednost kada se očekuje multifunkcionalnost u sprovođenju zadataka. Što se tiče zemalja u razvoju u kojima u školu ide manje djevojčica nego dječaka, ulaganje u obrazovanje žena moglo bi se višestruko vratiti na privrednom i društvenom planu. Ne samo da će obrazovane žene biti mnogo produktivnije, nego će i odgajati obrazovaniju i zdraviju djecu.

¹⁰ Istraživanje Udruženja preduzetnica Crne Gore iz 2014. godine na temu Položaj žena u preduzetništvu i zanatstvu – aktuelni aspekti .

Preduzetnice moraju neprestano da stiču nova znanja u domenu računovodstva, sferi tehnike i informacionih sistema, marketinga, organizacije i rukovođenja. Uspješne karijere dvadeset prvog vijeka biće dinamičnije. Već danas smo svjedoci manje linearnog uzlaznog kretanja u okviru jedne kompanije. Već sada možemo da vidimo kako sve manje preduzetnice isti posao dugo obavlja na isti način. Veća neizvjesnost i nestabilnost u početku mogu da budu neprijatne za preduzetnice. Ali, izgleda da se uglavnom svi navikavamo na njih. Koristi koje iz toga proizlaze zaista mogu da budu značajne. Preduzetnice koje nauče da se snalaze na manje izvejsnom profesionalnom putu obično lakše prihvataju promjenu uopšte, a time su sposobnije da preuzmu korisnije uloge u organizacionim transformacijama. One lakše mogu da razviju sve svoje liderske potencijale. Sa izraženijim liderstvom, u boljoj su poziciji da zaposlenima pomognu da savladaju proces transformacije, tako da ostvare poboljšanja u značajnim rezultatima, a da istovremeno svedu na minimum neprijatne posljedice promjene.

4. PROBLEMI I RJEŠENJA U PREDUZETNIČKIM PODUHvatIMA ŽENA U BIZNISU U CRNOJ GORI

Poslovni ambijent u Crnoj Gori pruža jednake uslove za otpočinjanje biznisa i ženama i muškarcima. Ipak, za žene u biznisu evidentan je tzv. stakleni plafon, žene slabije napreduju u poslu u odnosu na muškarce. Razlog tome leži u činjenici da su žene opreznije i sklonije da realnije sagledaju zahtjeve koje neke pozicije nose, znatno im je otežano obavljanje pojedinih funkcija zbog usklađivanja brojnih obaveza kao što su, upravljanje domaćinstvom, odgajanje djece, kao i činjenica da žene nisu u dovoljnoj mjeri politički ambiciozne i angažovane, a što je neophodno za napredovanje i obavljanje pojedinih funkcija. Izvjesno je da će trebati puno napora da se stakleni plafon slomi. Napori i na globalnom i na individualnom planu moraju polaziti od toga da uvažavaju i afirmišu potencijal i kapacitet ženske radne snage.

Političke i ekonomske promjene u prethodnom periodu stvorile su mogućnost da žene osnivaju kompanije i upravljaju njima. One tu mogućnost sve više koriste i danas u zemljama sa razvijenom tržišnom ekonomijom žene upravljaju sa više od 25% ukupnog broja kompanija. Međutim, u zavisnosti od stepena razvijenosti zemlje, transformacija ka tržišnoj ekonomiji i većem učešću žena u poslovanju ide jako teško. To je slučaj i u Crnoj Gori. To je često rezultat naslijeđene nejednakosti polova, prošlosti, tradicije. Socijalne, kulturne, tradicionalne predrasude o ženama, treba promijeniti kroz institucije i obrazovanje i omogućiti ženama preduzeznicama im da izgrade legitimitet i integritet u svim privrednim oblastima. Žene preduzetnice su primorane da se bore da budu priznate ne samo kao žene - majke već i kao žene - liderke, kako bi dobile ravnopravno mjesto u poslovnom svijetu. Kreatori privredne i socijalne politike sa ovim treba da budu upoznati, kako bi ekonomski potencijal ove grupe mogao biti u potpunosti iskorišćen. Takođe treba odraditi zvanična statistička istraživanja kako bi smo imali podatke o učešću žena na

menadžerskim pozicijama (na različitim nivoima upravljanja), na pozicijama izvršnog direktora i u upravljačkim tijelima u kompanijama. Crna Gora nije uključena u niz istraživanja koja obezbjeđuju podatke značajne s aspekta kreiranja politika i mjera neophodnih za mapiranje problema na putu razvoja ženskog preduzetništva. U ona najznačajnija, spadaju sledeća istraživanja: Global Gender Gap (Svjetski privredni forum), Gender in Equality (podaci o mortalitetu, fertilitetu, učešću u parlamentu), Global Entrepreneurship Monitor - GEM (dostupni podaci samo za 2010.godine).

Rezultati istraživanja koje je sprovedla Unija poslodavaca za potrebe Globalne studije ILO-a (po metodologiji i upitniku ILO-a) pokazuje da su žene najprisutnije u srednjem nivou menadžmenta (54%) na kojem su čak zastupljenije od muškaraca (47%), a najmanje ih ima u najvišem nivou menadžmenta (42%). Na najnižem nivou razlika između žena (49,7%) i muškaraca (50%) skoro da ne postoji.¹¹

Preduzetnice u svijetu i u Crnoj Gori iznose probleme¹²:

- manjaka samopouzdanja i podrške od porodice;
- socijalnih pritisaka zbog tradicionalne podjele uloga;
- zakonodavnog okvira;
- nedostatak sredstva. Žene iz siromašnijih zemalja traže da dio međunarodnih sredstava namjenjenih za razvoj preduzetništva bude usmjeren na razvoj ženskog preduzetništva.

Dobre prakse koji su identifikovane kroz nacionalne preduzetničke mreže treba da se distribuiraju i dijele na međunarodnom planu.

Interesantan je podatak da je Italija jedina zemlja u Evropi koja ima Zakon o ženskom preduzetništvu. U Evropi žene se sve intenzivnije uključuju u preduzetništvo posebno zadnjih 15 godina. Cilj je bio i ostao razviti žensko preduzetništvo, promovisati specifične obuke za žene preduzetnice, okarakterisati profesionalne sposobnosti žena preduzetnica, omogućiti lakše dobijanje kredita ženama i voditi brigu o ženama u poslovnom svijetu.

Crna Gora je ostvarila značajan napredak u razvijanju funkcionalnog okvira za podršku razvoja ženskog preduzetništva. Razvoj institucionalne infrastrukture i savjetodavnih, poslovnih usluga ima za cilj da smanji preduzetnički rizik kod žena - preduzetnika, unaprijedi pristup tržištu i ubrza rast i razvoj ženskog preduzetništva. Međutim, realizacija podrške nije uvijek u odgovarajućoj mjeri koherentna, dovoljno integrisana i ne finansira se adekvatno iz budžetskih sredstava, što dovodi do određenih zastoja u pristupu biznis projekata koje žene pokreću različitim vidovima podrške na nacionalnom i lokalnom nivou. Umanjeni efekti podrške imaju za posljedicu nedovoljan nivo razvijenosti znanja i vještina, neadekvatnu primjenu propisanih standarda neophodnih za nastup na ino tržištima i nedovolj-

¹¹ Unija poslodavaca Crne Gore 2012. Globalne studije ILO-a o ženama u biznisu i menadžmentu.

¹² Čvoro, Petar, Održivo poduzetništvo, Sveučilište u Zadru, Zadar 2007. godine.

no korišćenje novih tehnologija i inovacija, a što se reflektuje na niži nivo konkurentnosti biznis projekata, nedovoljnu valorizaciju izvoznih mogućnosti i regionalnu nejednakost u razvoju. Neophodno je da se u narednom periodu zaokruži proces uspostavljanja neophodne institucionalne infrastrukture, kako bi sveobuhvatna podrška bila dostupna i raspoloživa svim preduzeticama na cijeloj teritoriji Crne Gore.

Pružanje usluga poslovnog savjetovanja, na način kako je to potrebno preduzeticama, je ključno sredstvo u podsticanju konkurentnosti njihovog biznisa. Edukacija žena preduzetnika, korisnica različitih vidova finansijske podrške, predstavlja značajan instrument koji obezbjeđuje veće, pozitivne efekte finansijske podrške. Kod žena - korisnika kredita, evidentan je nedostatak znanja iz oblasti menadžmenta, poslovnog planiranja, marketinga, poslovne komunikacije i dr., koji dovode do lošijih poslovnih rezultata, a samim tim i do problema prilikom vraćanja kreditnih sredstava i njihovog ponovnog plasmana novim korisnicima. Da bi se otklonili navedeni nedostaci, podigla efikasnost rezultata rada i ostvario poslovni uspjeh, nametnula se potreba pružanja pomoći i podrške kroz proces edukacije vlasnica, odnosno menadžerica u cilju sticanja potrebnih znanja, vještina i sposobnosti.

Pitanja odnosa polova konačno su pokrenuta i u područjima višegodišnje vladavine »opšte jednakosti«, što uređuje Zakon o rodnoj ravnopravnosti, Zakon o radu, Zakon o mobingu kao i niz drugih Zakona. Plan za postizanje rodne ravnopravnosti 2013-2017. predstavlja dokument u kojem su aktivnosti povezane sa ostalim razvojnim dokumentima, strategijama i politikama u Crnoj Gori. Pitanje rodne ravnopravnosti uključeno je i u Akcioni plan za pregovaračka poglavlja 23 (pravosuđe i osnovna prava) i 19 (socijalna politika i zapošljavanje). Takođe, pitanje žena u biznisu nije samo pitanje roda nego i pitanje ekonomije i uključeno je u izradi Strategije ženskog preduzetništva, što će doprinijeti stvaranju boljeg i kvalitetnijeg poslovnog ambijenta i mogućnost otvaranja novih radnih mjesta, što će smanjiti stopu nezaposlenosti, kroz samozapošljavanje i jačanje već postojećih preduzetničkih poduhvata gdje su vlasnice žene.

5. ZAKLJUČAK

Preduzetništvo pruža šanse i inovativnim ženama da na izvanredan način afirmišu svoje poslovne sposobnosti. Svijest o potrebi razvoja ženskog preduzetništva u Crnoj Gori je sve prisutnija.

Značajna organičenja tog razvoja su:

- manjak samopouzdanja i podrške od porodice;
- socijalni pritisak zbog tradicionalne podjele uloga;
- nepotpun zakonodavni okvir;
- nedostatak sredstva.

Žensko preduzetništvo je neiskorišćen izvor ekonomskog rasta u Crne Gore. Ono što je izvjesno jeste da vrijeme ženskog preduzetništva tek dolazi i to sa perspektivom rastućeg udjela u privatnom preduzetništvu, a samim tim i ekonomskom rastu.

LITERATURA

Groult, F. H. (2002), *Ni sasvim ista, ni sasvim drugačija*, The Glass House Press, London.

Elezović, S. (2013), *Poslovno okruženje i kreiranje radnih mjesta*, Publikacije, Studije i istraživanja - 27/03/2013 14:06 Izazovi sa kojima se suočavaju žene preduzetnice u Crnoj Gori .

EUROSTAT, EU, Labour Force Survey Principal Results 2010, Statistics in focus, 13/2010.

Statistički godišnjak Crne Gore(2006), Podgorica.

Statistički godišnjak Crne Gore(2011), Podgorica.

Statistički godišnjak Crne Gore(2014), Podgorica.

Unije poslodavaca Crne Gore (2013), *Globalne studije ILO-a o ženama u biznisu i menadžment*.

»Centri za žensko preduzetništvo - Prekogranična mreža za budućnost« Projekat finansira Evropska unija, a realizuje Evropska agencija za rekonstrukciju, autorka Ivana Čvorović, Niš, jun 2008.

CEESEL (2012), *Žensko preduzetništvo - motor za stvaranje radnih mjesta na prostoru JI Evrope*.

Evropska komisija (2012), *SBA Izvještaj o činjeničnom stanju 2012*, Crna Gora.

Čvoro, P. (2007), *Održivo poduzetništvo*, Sveučilište u Zadru, Zadar.

Zakon o rodnoj ravnopravnosti Crne Gore

Udruženja preduzetnica Crne Gore (2014), *Položaj žena u preduzetništvu i zanatstvu - aktuelni aspekti*, Podgorica.